RUHLAR VE TANRILAR ARASINDA

TÜRK DÜNYASI ŞAMANİZMİ

Hazırlayan
Hasan Kızıldağ

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2224
KÜLTÜR SERİSİ: 1175

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-842-1

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: CB Matbaacılık

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

İstanbul - 2025

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Hasan Kızıldağ: 1991 yılında Malatya'da doğdu. 2009 yılında Malatya Turgut Özal Lisesinden, 2013 yılında Adıyaman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2014 yılında Fırat Üniversitesinde başladığı yüksek lisansını 2017 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesinde tamamladı. 2022 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamladığı "Sibirya Sahası Türk Destanlarında Şamanizmin İzleri" başlıklı doktora tezi ile doktor ünvanını aldı. 2016 yılında Polonya Krakow'da Türkoloji alanında bir sömestir araştırmalar yaptı. 2015 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesine Araştırma Görevlisi olarak atanan Kızıldağ, 2024 yılında aynı kuruma Doktor Öğretim Üyesi olarak atandı. Hâlihazırda aynı kurumda çalışmalarına devam eden Kızıldağ'ın halk biliminin muhtelif alanlarında yayımlanmış iki kitabı ile pek çok kitap bölümü ve makalesi bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KATKIDA BULUNANLAR 9

SUNUŞ
SİBİRYA'DAN KITALAR ÖTESİNE TÜRK ŞAMANİZMİ 21

ŞAMANİZM BİR DİN MİDİR? ESKİ TÜRK İNANCININ DİNSEL NİTELİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Doç. Dr. Adil ÇELİK 23

SİBİRYA ŞAMANİZMİNDE EVREN TASAVVURU
Prof. Dr. Mehmet AÇA 37

TÜRK ŞAMANİZMİNDE KORUYUCU VE YARDIMCI RUHLAR
Prof. Dr. Adem ÖGER 59

SİBİRYA ŞAMANİZMİNDE TAPINAK SORUNU
Uzm. Ark. Sergen ÇİRKİN 91

TÜRK ŞAMANİZMİNDE SAĞALTMA RİTÜELLERİ
Prof. Dr. Mustafa SEVER 113

TÜRK ŞAMANİZMİNDE MEVSİMLİK RİTÜELLER VE ŞÖLENLER
Doç. Dr. Nursel UYANIKER 125

TÜRK ŞAMANİZMİNDE KÜLTLER
Doç. Dr. Kübra YILDIZ ALTIN 139

KAHRAMAN VE ŞAMAN: TÜRK DESTANININ ARKAİK KATMANLARI
Prof. Dr. Karl REICHL
Fransızcadan Aktaran: Prof. Dr. Hanife Nalan GENÇ 157

TÜRK ŞAMANİZMİNİN ANAERKİL DÖNEMLERİ
Doç. Dr. Berna AYAZ 181

ŞAMANİZMİN TÜRK SANATINA YANSIMALARI VE TANRIÇA UMAY
Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU 189

TÜRK ŞAMAN GİYSİLERİNDE SEMBOLİZM
Doç. Dr. Kevser GÜRCAN 215

TÜRK ŞAMANİZM İNANCINDA AK ŞAMAN VE KARA ŞAMAN AYRIMI
Dr. Atilla BAĞCI 227

TÜRK ŞAMANİZMİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ VE DÜNYADAKİ BENZER SİSTEMLERDEN FARKLILIĞI
Dr. Öğr. Üyesi Hasan KIZILDAĞ 247

ŞAMANİST TÜRKLERİN TÜRK DÜNYASINDAKİ DEZAVANTAJLI KONUMU
Prof. Dr. Bülent BAYRAM 271

ALTAY ŞAMANLIĞI
Dr. Atilla BAĞCI 285

UYGUR TÜRKLERİNDE ŞAMANLIK VE ŞAMAN DUASI
Prof. Dr. Alimcan İNAYET 317

TÜRK ŞAMANLIĞININ SÜREKLİLİĞİ
Prof. Dr. Durmuş ARIK 329

İSLAMİ VE/VEYA İSLAMLAŞAN ŞAMANLIK KURUMU
Prof. Dr. Fuzuli BAYAT 353

ANADOLU'DA ŞAMANİZM KÖKENLİ RİTÜELLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU 377

TÜRK MİTOLOJİSİNDE SU METAVERSE'Ü VE METAETİKVERSE
Dr. Sacide Fikret ÇOBANOĞLU 385

MASALLARA YANSIYAN TÜRK ŞAMANLIĞI
Prof. Dr. Kadriye TÜRKAN 417

BATI TÜRKLÜĞÜNÜN STRATEJİK KONUMU İTİBARIYLA ŞAMANİZM VE YİN-YANG İNANCI
Dr. Yaşar KALAFAT 441

KATKIDA BULUNANLAR

Prof. Dr. Adem ÖGER
1980 yılında Mersin'de doğdu. 2000 yılında Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini 2003 yılında Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim dalında; Doktora eğitimini ise 2008 yılında Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim dalında tamamladı. 2000-2006 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda, Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, 2006-2009 yılları arasında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsünde Araştırma Görevlisi olarak görev yaptı. 2009 yılında, Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne Yardımcı Doçent olarak atandı ve YÖK bursuyla 1 Kasım 2013-30 Ocak 2014 tarihleri arasında Çin Minzu Üniversitesi (Pekin) Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümünde misafir öğretim üyeliği ve araştırmalar yaptı. 2014 yılında Türk Halk Bilimi alanında Doçent ünvanını aldı ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümüne Doçent olarak atandı. 2020 yılından itibaren aynı bölümde profesör olarak çalışan Öger, Bakanlıklararası Ortak Kültür Komisyonunun görevlendirmesiyle 1 Mart 2024 tarihinden beri Kazakistan H. Dosmuhamedov Atyrau Üniversitesinde görev yapmaktadır. Çalışmalarını Uygur folkloru, Kapadokya ve Karamanlı Ortodokslar üzerine yoğunlaştıran Prof. Dr. Adem Öger'in Türk halk bilimi alanında çok sayıda kitabı, makalesi ve bildirisi bulunmaktadır.

Doç. Dr. Adil ÇELİK
Adil ÇELİK, 1986 yılında Afyonkarahisar'da doğdu, 2004 yılında Afyon Millî Piyango Anadolu Lisesinden, 2010 yılında Dumlupınar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2012 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Kırgız Türklerinin Arkaik Destanlarında Mitik Unsurlar" adlı yüksek lisans tezi ile bilim uzmanı; 2019 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Türk Anlatı Geleneğinde Stereotipler" adlı doktora tezi ile de doktor ünvanlarını aldı. 2019-2024 yılları arasında University of Prishtina, Yermouk University, University of D'Alger 2, University of Pomorski w Słupsku'da

SUNUŞ

SİBİRYA'DAN KITALAR ÖTESİNE TÜRK ŞAMANİZMİ

Tarihin en arkaik dönemlerinde Sibirya'nın taygalarında proto-Türklerin inanç sistemi olarak ortaya çıkan eski Türk dini, araştırmacılar tarafından "Kamlık İnancı, Kamlık Dini, Gök Tanrı İnancı, Türk Şamanlığı, Türk Şamanizmi, Eski Türk Dini" gibi muhtelif şekillerde ifade edilse de inanç sistemi ortaktır. Tarihin en eski dönemlerinde ortaya çıkarak zamanla beraber değişen, dönüşen, yayılan ve sistematikleşen Türk Şamanizmi, Türklerin kabul ettiği yeni dinlerde de etkisini her zaman hissettirmiş ve araştırmacılar tarafından sürekli incelenen bir fenomen olmuştur. Türk Şamanizmi, Sibirya'da ortaya çıktığı binlerce yıl öncesinden günümüze, hangi dine mensup olursa olsun, hangi coğrafyada olursa olsun bütün Türklerin özgün sistemi olmuş ve daha sonraki dönemlerde Türklerin inançlarını, ritüellerini, hayatı algılayış biçimlerini, evrene dair tasavvurlarını, hareket tarzlarını, âdet ve geleneklerini, velhasıl, her türlü kültürel ve dinî yaklaşımlarını etkilemiştir. Bu sebeple Şamanizm, Türklerin hayatında, ortaya çıktığı andan binlerce yıl sonra dahi hâlâ önemini koruyan bir sistemdir. Bugün dahi yapılış sebebi bilinmeyen pek çok âdet ve geleneğin, davranış kalıbının sebebi Şamanizmde kök bulmaktadır. Bu sebeple Türk Şamanizmi, Türklerin kültürel unsurlarıyla yoğrulmuş bir sistem olarak her zaman incelenecek bir alan hüviyeti taşımaktadır.

Bu kitapta muhtelif bölümlerde Türk Şamanizminin kendine has hususiyetleri ve toplumsal hayata tesirleri detaylıca incelenmektedir. Prof. Dr. Reichl, kahramanın şamanlarla olan ilişkisi ve şaman özellikleri göstermeleri bağlamında Türk destanlarının arkaik katmanlarını ele aldı. Prof. Dr. Açа, Sibirya Türk Şamanizminin evren tasavvurunu detaylı bir şekilde inceledi. Prof. Dr. Çoruhlu, Şamanizmin Türk sanatındaki yansımalarını ve tanrıça Umay meselesini ele aldı. Prof. Dr. Bayat, İslamlaşan Türk Şamanizmi ve Türk şamanlarını değerlendirdi. Prof. Dr. Arık, Türk Şamanizminin sürekliliğini farklı yönlerden irdeledi. Prof. Dr. İnayet,

ŞAMANİZM BİR DİN MİDİR? ESKİ TÜRK İNANCININ DİNSEL NİTELİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Adil ÇELİK[1]

Giriş

Şamanizm üzerine dünyada ve özellikle de Türkiye'de yürütülen tartışmaların başında söz konusu inançlar bütününün bir din olup olmadığı meselesi gelmektedir. Bu çalışmayı kaleme almaktaki amacım ilgili tartışma üzerine oluşan literatüre değinerek Şamanizmin dinsel niteliği üzerine ikna edici bir yargıya ulaşabilmektir. Çalışmada izleyeceğim yol, dört aşamalıdır. İlk olarak terminolojik anlamı ile din kavramını, ikinci olarak Şamanizm kavramsallaştırmasını ele alıp tanımlamaya çalışacağım. Üçüncü aşamada bu iki kavramın kesişen ve ayrılan yönlerini göstererek son aşamada ise eldeki bulgularla bir yargıya ulaşmayı deneyeceğim.

Din Nedir?

Arapçadaki "dyn" (دين) kökünden gelen kelime, Nişanyan'a göre Türk dilinde ilk kez 1069 yılında yazılı belgelerde kendine yer bulmuştur.[2] Türk dilindeki yaklaşık 10 asırlık kullanım süresi boyunca bu kelimeye yüklenen anlam konusunda belli ölçüde bir uzlaşmanın varlığı, sözlüklerdeki tanımlarla sabittir. Vankulu Lügati'nde sözcük, "1. Zelil kılmağa dahi derler. Ve 'alil olmağa da derler. 2. Cem' ma'nâsına dahi gelir. 3. Mâlik olmak ma'nâsına da gelir. 4. Tâ'ata dahi derler"[3] şeklindeki ifadelerle "küçük görmek, aciz olmak, birleşmek, sahip olmak ve ibadet etmek" anlamlarında tanımlanmıştır. A. Vefik Paşa ise sözcüğü "insanın salik olduğu yol"[4] olarak vermektedir. Şemseddin

[1] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü. ORCID: 0000-0002-5347-3579, adilcelik0@gmail.com.

[2] URL1: https://www.nisanyansozluk.com/kelime/din (Erişim Tarihi: 1 Mart 2023)

[3] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, Ed. Mustafa Koç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2015, 2245-2246.

[4] Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî,* TDK, Ankara, 2000, 117.

SİBİRYA ŞAMANİZMİNDE EVREN TASAVVURU

Prof. Dr. Mehmet AÇA[1]

Giriş

İnsanı hayvanlardan ayıran en önemli özelliklerinden biri, anlama ve anlam oluşturma çabasıdır. Evrenin, dünyanın, doğanın, doğa olaylarının, dünya üzerinde yaşayan canlı ve cansız varlıkların kendi başlarına bir anlamı yoktur. Bunların her biri, doğal akışları içinde rutinlerini gerçekleştiren doğal varlıktır. Nitekim insan da dünyaya geldiğinde doğal bir varlıktır. Kültürlenip sosyalleşerek kültürel ya da sosyal insana dönüşür. Bir insanın doğumu ve ölümü, biyolojik anlamda herhangi bir hayvanın doğumu ve ölümünden farksızdır. Bunu farklı ve anlamlı kılan insanın kendisidir. Herhangi bir hayvanın ölümü tam anlamıyla yok oluş anlamına gelirken insanın ölümü ruhu teslim etmek, bu dünyadan öteki dünyaya göç etmek, başka bir bedene ya da boyuta geçmek, sonsuz bir döneme adım atmak anlamlarına gelebilmektedir. İnsan bedenlerinin defnedildiği mezarlar, yeniden doğumun gerçekleşeceğine inanılan ana rahimleridirler. Güneşin doğuşu ve batışı doğal ve rutin bir durumken doğduğu yön olan "doğu" yaşamı ve yeniden dirilişi, battığı yön olan "batı" ise ölümü simgeler. İnsanın anlam oluşturma sürecinde kimi ağaçlar tek başlarına doğal bir varlık olmaktan çıkarlar. Dünyanın göbeğinde yer alıp evrenin üç katını birleştirirler, içlerinde yer anasını/iyesini barındırırlar, bulundukları yerleri bir kült mekânına dönüştürürler; kökleri alt dünyayı, gövdeleri orta dünyayı, zirveleri ise üst dünyayı temsil eder. Altlarında adaklar adanır, kurbanlar kesilir, gövdelerine doğup da yaşamayan bebeklerin bedenleri defnedilir, dallarına çaputlar bağlanır, cenazeler asılır. En önemlisi de hayat ağacına dönüşürler, Müslüman bir müminin namaz kılmak için serdiği bir seccade ya da namazlığın üstüne bir motif olarak işlenirler. Kimi akarsular kutsanır, Tanrı katından gelip yine Tanrı katına gittiklerine, Hakk'ın didarını gördüklerine inanılır. Kimi başı dumanlı ve karlı dağlar kutsanıp dünyanın merkezine konumlandırılırlar, soy dağı olarak

[1] Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mehmet.aca@marmara.edu.tr (ORCID ID: 0000-0003-3132-4086)

SİBİRYA ŞAMANİZMİNDE TAPINAK SORUNU

Uzm. Ark. Sergen ÇİRKİN[1]

Giriş

Şamanizmi bir din olarak görmek istemeyen yazarların temel savunusu, diğer büyük dinlerden bilinen tarzda kurumsallaşmış bir tapınak anlayışından Şamanlığın yoksun oluşudur. Göçebe avcılar veya yarı göçer pastoral topluluklar arasında yayılmış olan Şamanizm, yeryüzünün en eski inanç sistemlerinden biridir. Bu sebeple Şamanlıkta, yerleşik toplumların kabul ettiği büyük dinlerde gelişen tipte kurumsallaşmış bir "tapınak" anlayışı ve yazılı bir dinî literatür oluşmamıştır. Fakat bu durum, Şamanizmde kutsal metinlerin ve tapınakların hiç var olmadığı anlamına gelmez. Sibirya şamanlarında kutsal metinler oldukça güçlüdür ve halk arasında yaygındır ancak bu metinler sözlü geleneğin bir parçası olarak korunmuş, yazıya geçirilerek klasik bir kitap hâlini almamıştır.

Şamanizmin tapınak anlayışı ise yerleşik kültürlerin bilindik formlarına yabancı olduğu için çoğu kez göz ardı edilmiş ve üstünde durulmamıştır. Bu makale, Sibirya Şamanizminin tapınak tiplerini ilk kez geniş ölçekli bir biçimde tasnif etmekte, sözü edilen tipleri arkeolojik ve etnografik örneklerle açıklamaktadır.

Kavramsal Açıdan Tapınma ve Tapınağın Doğumu

Bireysel veya kollektif bir hareket olarak karşımıza çıkan tapınma, kutsala yönelik bir dizi jest, yakarış ve yer yer bunlara eşlik eden çeşitli ritüelden oluşur. Bu açıdan "tapınma, yakarış ve ritüel" doğrudan "kutsal olanın varlığı" ile anlam kazanan kavramlardır. Bir diğer ifadeyle ilk tapınaklar, kutsal fikrinin doğumu ile görece çağdaştır. Tapınma ihtiyacı, sanat, mimarlık ve edebiyat ürünlerini doğrudan etkilemiş; insanlığın yaşam tarzını çağlar boyunca şekillendirmiştir. Prehistorik bulgular ve evrimsel antropolojinin işaret ettiği üzere, kutsalın oluşumu ve ilk tapınaklar, Paleolitik Çağ'ın ortalarında tartışmalı örnekler içerse de Üst Paleolitik dönemden itibaren varlığını ispat etmiştir.

[1] Arkeolog, yazar, srgncrkn@gmail.com

TÜRK ŞAMANİZMİNDE SAĞALTMA RİTÜELLERİ

Prof. Dr. Mustafa SEVER[1]

Giriş

İ. Kafesoğlu'nun[2] Türk bozkır kültürünün geliştirildiği bölge olarak belirttiği Altay dağları-Sayan dağlarının güney-batı düzlükleri, rakımı 500-1000 metre arasında değişen, bol otlaklarıyla hayvancılığa ve hatta kuru tarıma imkân verecek ölçüde rutubetli bir yayla durumundadır. Bu coğrafyada yaşanan hayat şartları oldukça sert ve katıdır. Kışlar çok soğuk, yazlar ise çok sıcak ve kuraktır. Bozkır insanı, (yaz ve kış şartlarına uygun olarak) hayvanlarının ve dolayısıyla kendisinin sağlığı ve süreğenliği için gerekli olan besinlere ve sulara ulaşmak için mevsimlere göre hareket hâlinde olmak zorundadır. Bu nedenle tehlikelere her an hazır, dinamik ve güçlü olması gerekir.

Bu coğrafyaya, iklime ve hayat şartlarına uygun bir inanç olarak Choulardan[3] beri iki ilkeli (yaruk/aydınlık ve kararıg/karanlık) inanç sistemini benimsemiş olan Türkler, evrenin gök ve yir-sub olarak iki ana yapıdan oluştuğuna inanıyorlar; "kâinatın bütün tezahürlerini gök ve yer-sub/v'un (yer-su: yeryüzü) temsil ettiği zıt, fakat birbirini tamamlayan iki evrensel 'nefes'ten oluşmuş olarak kabul"[4] ediyorlardı. Dolayısıyla erkek ve dişinin, gündüzün ve gecenin, yazın ve kışın, iyiliğin ve kötülüğün, sağlığın ve hastalığın, vd. iki zıt, fakat birbirini bütünleyen güçler arasındaki (yaruk ve kararıg) gerilimden, mücadeleden meydana geldiğine inanıyorlardı.

İki karşıt güç/öz (yaruk ve kararıg), gerek insanda gerekse dünyada veya evrende "sürekli olarak [birbirine] üstün gelme ve denetimi ele geçirme çabası içindedir; ancak [kişinin] müdahale[si] olmadıkça özlerinde bunu yapabilecek yetenek yoktur."[5] Kişinin iradesi, bilinçlilik hâli, dengenin tesîsinde en

---

[1] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mustafa.sever@comu.edu.tr

[2] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 10.b, 1993, 201.

[3] MÖ 1059 ile 249 yılları arasında Çin'de hüküm sürmüş Türk kavmi.

[4] Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş,* Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, 19

[5] Martin Palmer, *Yin ve Yang,* çev. Nafiz Güder, Dharma Yayınları, İstanbul, 2000, 33

TÜRK ŞAMANİZMİNDE MEVSİMLİK RİTÜELLER VE ŞÖLENLER

Doç. Dr. Nursel UYANIKER[1]

Giriş

Kadim çağlardan itibaren görülmeye başlanan, "-izm"li inanç öğretilerinden birisi olarak Şamanizm; gök-yer-yeraltı ve ruhlar âlemi arasındaki teması, bunların insanoğlunun hayatına etkisini konu edinen bir öğretidir. Çeşitli dinlerin ve kültürlerin tesiriyle senkretik bir yapıya bürünen Şamanizm, evrensel bir boyuta ulaşmıştır. Söz konusu inanç sistemi, tasavvuri düşünce ve uygulamalar bütünü olmakla birlikte; Tanrı/Tanrılar-insanlar ve ruhlar arasında aracılık yapan kutsal kişiler tarafından temsil edilmektedir.

Canlıların hayatına dair işlevsel bir düşünce, kendi içinde "her şey ihtiyaçtan doğar" düsturu ile şekillenir. Bu bağlamda üzerinde yaşanılan coğrafya, kültürü de şekillendiren önemli bir unsurdur.

Gece-gündüz sürelerinin eşit olduğu 21 Mart günü ilkbaharın, 23 Eylül sonbaharın gelişini bildirirken; en uzun gündüz-en kısa gecenin yaşandığı 21 Haziran yaz mevsiminin, en uzun gece-en kısa gündüzün yaşandığı 21 Aralık da kış mevsiminin başlangıcını teşkil eder.

Dünyanın 360 derecelik dönüşünü tamamlaması ile bir günlük süre ölçülür. Halkın doğayı ve yaşanılan zamanı gözlemleri sonucunda oluşturduğu tecrübeleri, birtakım sembollerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Türk edebiyat tarihinde zaman algısı, edebî tarzlara göre kendi içinde şekillenmiş ve şairler tarafından sembolik anlamlarla zenginleştirilmiştir. Örneğin 360 derecelik dönüş, zaman ve açı kavramları tekke edebiyatında devir nazariyesi olarak insan hayatını ifade etmektedir:

Ne diyeyim şu erkânı kurana
Yuf çekerler bu meydanda yalana

[1] Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nuyaniker@marmara.edu.tr

TÜRK ŞAMANİZMİNDE KÜLTLER

Doç. Dr. Kübra YILDIZ ALTIN[1]

Mit bilimi araştırmalarında kült konusu hemen her zaman gündemde olmuştur. Fakat konuyla ilgili daha derinlemesine bir inceleme yapabilmek için ilk olarak mitolojide kültün karşıladığı anlam üzerinde durmak gerekmektedir. Kültleri yapısal ve işlevsel açıdan değerlendirmek bu noktada faydalıdır.

Mitolojide kültler, "maddi anlam (gerçek, fiziki, tabiata ilişkin), manevi anlam (psişik, mitik, mistik, sihrî, kutsal, mecazi, metaforik) ve toplumsal anlam (sosyal ilişkilere yönelik iletişim biçimi)" olmak üzere üç temel yapıya sahiptir. Buna göre kültün toplumsal yaşama ilişkin maddi, kutsal alana ilişkin manevi ve insanlar arasında iletişim ağının bir parçası olarak sembolik, metaforik anlamı bulunmaktadır. Üçlü yapı, bir inanış unsurunun kültleşmesinde belirleyicidir. İnanıştan külte geçişte ise kalıplaşma, varyantlaşma/çeşitlenme ve gelenekselleşme meydana gelmektedir. Bu bağlamda kült içinde yer alacak nesnelerin, unsurların veya şey'lerin gerçeklik ile doğrudan ilişkileri söz konusudur. Bağlamsal bir zemini dikkate almayı gerektiren bu duruma göre grubun bu nesneleri, unsurları veya şey'leri kabul etmeleri veya etmemeleri; onların yaşam sürelerini, kültleş(ebil)melerini veya kültleş(e)memelerini belirlemektedir.[2]

Kült, varoluşsal olarak bağlamlar-arasıdır. Bağlamlar-arası nitelik kültlerin geçtiği kültürel ortamların dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Mantıksal dizge içerisinde bir unsurun kült olarak değerlendirilebilmesi için onun bağlamının temel alınması gerekmektedir. Bu bakımdan, kültü "tanımlayabileceğimiz" tek bir ifade olmamakla birlikte, kültü "tanıyabileceğimiz" bir tarif vermek mümkündür. Buna göre "kült, benzerleri içinde ayrılan; maddi, manevi ve sosyal yönleri olan; mit ve ritlerle aktarılan; kutsal olduğuna inanıldığından gönüllü bir bağlılık duyulan; arkaik geçmişle bağlantısı sebebiyle

[1] Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Nevşehir/Türkiye, kubrayildiz89@gmail.com, ORCID 0000-0001-9788-2844

[2] Kübra Yıldız Altın, "Kült ve Kültür Arasında: Yeni Bir Kült Tanımlamasına Doğru," *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, c. 12, s. 28 (2019): 1065.

KAHRAMAN VE ŞAMAN: TÜRK DESTANININ ARKAİK KATMANLARI[1]

Prof. Dr. Karl REICHL[2]
Fransızcadan Aktaran: **Prof. Dr. Hanife Nalan GENÇ**[3]

Giriş

J. Castagné, 1930'da *Revue des études Islamiques*'te yayınlanan, Kazaklar ve Orta Asya'nın diğer Türk halkları arasındaki büyü ve şeytan çıkarmaya odaklanmış bir makalede, "Evliyaların Çağrısı" başlığını verdiği aşağıdaki şiiri aktarır:[4]

Su basïnda Suleymen,
Su ayagï Er Xorqït,
Bälelerdi sen qorqït!
Aydaču bermen, däw-pirim!
Čaqïrġanda kel, pirim!
Muñlï menen šerliniñ
Keselin tawïp ber, pirim!
Žer žüzindegi äwliye,
Kün közindegi äwliye,
Magrïbdagi äwliye,
Mašrïqdagi äwliye,
Turkistan'da tümen bab,
Samarqanda sansïz bab,
Otrarda otuz bab,

---

[1] Bu çalışma Karl Reichl'in Dr. Kızıldağ'a verdiği özel izinle şu çalışmadan tercüme edilmiştir: Reichl, Karl. "III. Le héros et le chamane." *Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines*, 32, (2001): 69-95.

[2] University of Bonn, Department of English American and Celtic Studies, k.reichl@uni-bonn.de

[3] Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, ngenc@omu.edu.tr

[4] Fransızca Makale İçin Not: Arap harfli Kazakça metin Castagné 1930, G14 ekinde ve Latin harfli transkripsiyonu s. 78'de bulunabilir. Metni burada benimsenen transkripsiyon sistemiyle veriyorum. Fransızca çevirisi s. 76'da bulunabilir.

TÜRK ŞAMANİZMİNİN ANAERKİL DÖNEMLERİ

Doç. Dr. Berna AYAZ [1]

Giriş

Araştırmacılar tarafından din mi yoksa inanış mı olduğu konusunda fikir birliğine varılamayan Şamanizm, sahip olduğu geleneksel dünya görüşü çerçevesinde insanın yeraltı ve gök arasında dikey düzlemdeki hayatını yöneten ve yönlendiren bir sistemdir. Eliade, "ilkel" olarak tanımlanan toplum yapıları içerisinde sihirsel/dinsel saygınlık sahibi bazı sıra dışı bireyleri adlandırmak için, şaman, hekim, büyücü ya da sihirbaz gibi terimleri -aralarında pek fark da gözetmeden- kullanıldığını ve bu yaklaşımı doğru bulmadığını ifade etmektedir.[2] Şaman, hekim, büyücü, sihirbaz, ozan gibi vasıfların hepsi olmakla birlikte "ilkel" toplumların sihirsel/dinsel yaşamlarının da bir parçasıdır. Bu noktada arkaik toplum yapısında sihir ve dinin iç içe geçmiş olduğu unutulmamalıdır. Şamanı bu toplum yaşamı içerisinde önemli kılan unsur onun yeraltı ve yerüstü ruhlarıyla karşılaştığı esrime törenleridir. Bu kutsal anı yaşayabilmek herkesin deneyimleyebileceği bir durum değildir. Onlar seçilmiş kişilerdir. Seçilmiş olmak onları toplum yapısı içerisinde ayrıcalıklı bir yere koyar çünkü onlar kutsala erişebilirler. Şamanizmin yapısı toplumun inanış, düşünüş ve yaşayış kalıpları çerçevesinde değişim göstermiştir. Bu değişim onun bir tarihi olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Şamanlığın kökeni hakkında iki temel görüş hâkimdir: Birincisi A. Ohlmarks'ın Şamanlığın Kuzey kökenli olması teorisidir. Bu görüşe göre Şamanlık cezbeye dayanır ve bu cezbenin de temelinde asabiyet veya menerik hastalığı denilen hastalık yatar. İkincisi, Gahs, W. Schmidt ve S.M. Shirokogoroff'un Şamanlığın güney kökenli olması teorisidir. Bu ikinci görüşe göre ilk şaman kadındır, dolayısıyla Şamanlık, anaerkil temele bağlanır. [3] Anaerkillik ya da anahanlık; kadın egemenliğinin hâkim olduğu, erkin kadının elinde bulunduğu sosyal yapının ge-

[1] Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, bayaz@bandirma.edu.tr

[2] Mircea Eliade, *Şamanizm,* İmge Yayınları, Ankara, 1999, 20.

[3] Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, 120.

ŞAMANİZMİN TÜRK SANATINA YANSIMALARI VE TANRIÇA UMAY

Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU [1]

Giriş

Şamanizm, eski gök, yer-su ve atalar kültü inanışlarına göre icraat yapan şaman veya Türkçe kam adı ile anılan din adamlarının uygulamalarını kapsayan dinsel alana verilen bir isim olarak ele alınabilir. Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Biruni'nin (973-1048) yaşadığı çağda onun bahsettiklerinden belli birtakım özellikleri olduğu ve diğer inanışlardan farklılıklara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şamanizmin günümüzdeki anlamı daha da genişlemiş ve tüm gök, yer-su, atalar kültü ile bağlantılı hâle gelmiştir. Bu genel kapsamıyla ele alındığında dünyanın birçok yerinde Şamanizm ile ilgili pratikler karşımıza çıkabilir. Şamanizm, eski Türklerin inançlarının da gök, yer-su ve atalar kültü çerçevesinde şekillendiği düşünülürse Proto-Türklerden beri bazı değişiklik ve gelişmeler sonucu ortaya çıkan bu türden inançlar zemininde uygulanan bir dinsel alan olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla "eski Türklerin dini Şamanizm mi idi? Türklerde Şamanizm var mıydı, yok muydu?" gibi soruları yönelterek tartışmalar yapmaya hiç gerek de yoktur. Şamanizm/ Kamizm/ Tengricilik gibi adlandırmalar sonradan ortaya çıksa bile eski Türklerde bugün Şamanizm denilen pratiklerin bulunduğunu kesin olarak biliyoruz. Bunu belli bir döneme kadar yazılı kayıtlardan daha erken devirlerle ilgili olarak da sanat tarihinden biliyoruz. Şamanlarla/kamlarla ilgili olduğu düşünülen birçok kaya resminin veya sanat eseri ya da kültür eşyasının bulunması da bu hususta haklı olduğumuzu gösterir.[2]

Bu söylediklerimizden yola çıkarak Şamanizmle ilgili Sanat Tarihi kapsamına giren eserleri Türklerle ilgili olarak iki temel bölüme ayırmak mümkündür. Bunların ilki Eski Çağ ve Orta Çağ'da yaşamış ve zaman zaman büyük devletler kurmuş Türk toplulukları dönemlerindeki sanat eserlerinin oluşturduğu grup, diğeri ise geç dönem Türk halklarının Şamanizmi ile ilgili sanat

[1] Sanat Tarihçisi, MSGSÜ Sanat Tarihi Bölümü E. Öğretim Üyesi, ycoruhlu64@hotmail.com

[2] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022 (10. Baskı), s.27-28

eserleri ve maddi kültür nesnelerinin meydana getirdiği kümedir. Makalemizde ayrıca bir üçüncü bölüm olarak da tanrıça Umay kültüne dair sanat eserler ve etnografik malzemeler ele alınmaya çalışılacaktır.

Gerçi, Şamanist mitoloji de Türk mitolojisinin önemli bir bölümü sayılabileceğine göre, Türk Mitolojisi ile ilgili çeşitli türden malzemeler ile meydana getirilmiş sanat eserleri veya sanat eserleri üzerlerindeki tasvirler; mitoloji kadar, inançlarla ve Şamanizmle de bağlantılı olduğundan, konu ile ilgili olarak ayrıca onlar da gözden geçirilebilir. Şamanlar, Şamanist inançlar ve Şamanist tanrı ve ruhlar ile ilgili kimi sanat eserlerine aşağıda değineceğiz. Ancak örneğin dünyanın şekli ve yapısı, bu şekil ve yapı ile ilgili tek tek unsurlar (gök, yer, dört ana yön, merkez, kutsal dağ, kutsal ağaç, dünya ve hayat ağacı) **(resim 1)**, dünyanın neyin üstünde durduğunu gösteren tasvirler **(resim 2)**, yurt ((çadır/ev, balık (kent) vb), kıyamet, ölüm ve ölüm kültü ile ilgili mimari yapı ve çeşitli sanat nesneleri, hayvanlar ile ilgili sanat eserleri (hayvan biçiminde veya hayvan tasvirli eserler), yaratılış ve Türk kavimlerinin türeyişiyle bağlantılı eser veya tasvirler de Türk sanat tarihinde önemli oranda yer tutarlar.

Resim 1–2

Şamanist Sanat

Milattan önceki dönemlere ve hatta Proto-Türk devirlerine kadar (MÖ 3000-2000'ler) inen çeşitli sanat eserlerinde genellikle "biçim değiştirme" temasına bağlı olarak tasvir edilmiş bulunan insan figürleri, çoğunlukla din adamları

TÜRK ŞAMANİZM İNANCINDA AK ŞAMAN VE KARA ŞAMAN AYRIMI

Dr. Atilla BAĞCI[1]

Giriş

Mücadele, yarışma, rekabet hayatın ilerlemesini, gelişmesini sağlayan en temel dinamiktir. Canlılar var olmak, gelişmek ve yarına kalmak, başka bir ifadeyle "var olmak veya yok olmak" arasında hep bir mücadele verirler. Yaşam ikilik, zıtlık üzerine kurulmuştur. Doğum ve ölüm, canlılar dünyası için başlangıç ve bitişi gösteren iki geçiştir. Doğan her canlı, ölümden uzaklaşmak için aldığı her nefesle ölüme bir nefeslik daha yaklaşır. Bu durum tam bir paradokstur.

İnsanları diğer canlı türlerinden ayıran ana özelliklerden biri inanç duygusu ve din olgusudur. Her insanın bir inancı vardır. Dünya üzerinde inanç olgusu geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Günümüzde ve tarihî süreç içinde, özellikle Altay ve Sibirya coğrafyasında mukim olan Türk kabilelerin çoğunluğu Kamlık, literatürde daha yaygın kullanımıyla Şamanlık inanç sistemine dâhil olmuşlar; farklı din sistemleri ve kültürlerle ilişkiye girmişler, bazen isteyerek bazen mücrim sebeplerden dolayı farklı dinleri benimsemişlerdir, ancak sahip oldukları Şamanlık inancını tamamen terk etmeden ya da edemeden birçok kültürel ve dinî kodları da girdikleri yeni dinî sisteme entegre etmişlerdir. Türk halkları arasında Altay, Yakut ve Kırgız Şamanlık inancı içinde ak ve kara şaman diye bir ayrım ortaya çıkmıştır. Bu ayrım dinsel kült adamlarının faaliyetlerine, ritüel giyim kuşamlarına, toplum nezdinde sahip oldukları otorite ve itibara, mitsel bağış sayesinde kazandıkları tinsel güçlere ve yeteneklere, trans hâle geçebilme ve soyut varlıklar âlemiyle ilişki kurabilme becerilerine yansımaktadır. Şamanlar tarafından kendi aralarında böyle bir ayrım dile getirilmemektedir, ancak alanda çalışan araştırmacıların ve toplumun fiziksel ve psikolojik sebeplere müsteniden böyle bir ayrımı yaptığı görülmektedir. Bu çalışmada bahse konu ak ve kara şaman ayrımı sebepleri ve özellikleriyle incelenmiştir.

[1] Halkbilimci, araştırmacı, çevirmen; atilla_bagci@hotmail.com

TÜRK ŞAMANİZMİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ VE DÜNYADAKİ BENZER SİSTEMLERDEN FARKLILIĞI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan KIZILDAĞ[1]

Giriş

Şamanizm üzerine araştırma veya inceleme yapan, bu konuya ilgi duyan hemen herkesin zaman zaman aklına gelen birtakım sorular vardır: Dünyanın pek çok yerinde mevcut olduğu ifade edilen Şamanizmin Türklere ait bir dinî fenomen/sistem olduğunu iddia etmek ne derece mümkündür? Şamanizm denen fenomen Türk kökenli ise Afrika'dan Güney Amerika'ya, Türkistan'dan Arap yarımadasına kadar pek çok yerde Şamanistik/Şamanik âdetlerle karşılaşılmasının sebebi nedir? Bu soruları soran herhangi bir kişinin dünyadaki örnekleri incelediğinde, Şamanizm ve şaman terimleriyle sıklıkla karşılaşması ve bu yaygın terimlerden ötürü Şamanizmin ve şamanın dünyanın her yerinde görülebilen, Türklere özgü olmayan unsurlar olduğunu düşünmesi doğaldır. Oysa durum böyle değildir.

Dünyada Şamanizme benzer olduğu iddia edilen sistemlere bakmadan önce, Şamanizmin menşeinin tespitini yapmak yerinde olacaktır. Şamanizm ve şaman[2] terimleri düşünüldüğünde, dünyadaki bütün araştırmacıların müttefiken kabul ettiği şey, bu dinsel sistemin ve uygulayıcısı olarak kabul edilen şamanın Sibirya ve dahası Sibirya Türk toplulukları kökenli olduğudur. Araştırmacıların tamamı, Şamanizmin Sibirya'dan dünyaya yayıldığı konusunda hemfikirdir. Ancak kaynağı Sibirya olsa dahi dünyadaki "Şamanizm" olarak isimlendirilmiş inanca dayalı bütün sistemlerin aynı kaynaktan çıkarak yayıldığını ileri sürmek mümkün değildir. Her ne kadar Sibirya Türklerinin ve bu

[1] Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Samsun, drhasankizildag@gmail.com

[2] Şaman terimi, Türk dünyasındaki yaygın kullanımları olan kam, baksı, udağan, oyun gibi adlandırmalardan ziyade bilimsel literatürdeki yaygın haliyle kullanılmıştır. Bu çalışmada şaman teriminin etimolojik kökenine değinilmeyecektir. Ayrıca bu çalışmada, Sibirya Türklerinin arkaik inanç sistemlerini işaret etmek için kullanılan terim "Şamanlık, Tengricilik, Kamlık dini, Göktengri dini, ata dini" gibi tanımlamanın tamamını kapsamaktadır.

ŞAMANİST TÜRKLERİN TÜRK DÜNYASINDAKİ DEZAVANTAJLI KONUMU

Prof. Dr. Bülent BAYRAM[1]

Giriş

Tarihî derinlikleri ve günümüzde yayıldıkları geniş coğrafyaya paralel biçimde Türklerin dinî inançları, lehçeleri, alfabeleri, çeşitli etkenlere bağlı olarak kültürel alandaki çeşitlilikleri ve zenginlikleri dikkat çekmektedir. Tarih boyunca Türk boyları Şamanizm, Budizm, Manihaizm, Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet gibi birçok farklı dini kabul etmişlerdir. Bu dinlerin bir bölümü aynı dönemde farklı Türk boyları arasında varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde de bu çeşitlilik devam etmektedir. Tarihî dönemlerde kabul edilen dinleri, günümüze kadar resmî olarak taşıyan Türk toplulukları mevcuttur. Nüfuslarının azlığı veya çokluğuna bakılmaksızın çağdaş Türk dünyasında İslamiyet, Hristiyanlık, Budizm, Musevilik, Şamanizm dinlerini hatta bu dinlerin çeşitli mezhep ya da farklı yorumlarını benimsemiş olan Türk boyları da varlığını devam ettirmektedir.

Genel Türk nüfusunun içerisinde gayrimüslim Türklerin varlığı, birçok genel kabulü ya da ön yargıyı ortadan kaldıran bir etkendir. Gayrimüslim Türklerin varlığı, Türklerin önemli bir bölümünün Müslüman oluşundan dolayı Türk kitlelerinin farklı bir dine mensup olmadığı ya da İslam dışında bir dini kabul edenlerinin Türklük vasıflarını kaybettiği şeklindeki bilgisizliğe dayalı ön yargıları geçersiz kılmaktadır. Bu bakımdan derin tarihin bir mirası olarak çoğunluğun dışında farklı inançlarını günümüze taşıyan Türkler vardır ve gelecekte de var olmaya devam edecektir. Yüz milyonlarla ifade edilen Müslüman Türk nüfusunun bazı coğrafyalarda dil, kültür ve siyasî alanlarda yaşadığı sorunlar dikkate alındığında gayrimüslim Türkler ve özellikle de Şamanist olarak adlandırılan Türkler de ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bu yazıda öncelikle Şamanist Türklerin kim olduğu konusu ortaya koyulacak ve ardından

[1] Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli/Türkiye, bulentbayram01@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7284-9597

ALTAY ŞAMANLIĞI

Dr. Atilla BAĞCI[1]

Giriş

Şamanizm, Sibirya ve Altay halklarının tam olarak tespit edilemeyen tarihin derinliklerinden günümüze değin dinamik bir şekilde yaşattıkları arkaik dinler cümlesinden olan bir inanç sistemidir. Altay Şamanizminin yazılı kutsal kanonik metinleri, va'z edici bir kurucusu ve halka öğreticisi olmamıştır. Ritüelleri icra eden kişilere Altayca (Türkçe) *Kam*, ancak bilimsel çevrede daha yaygın olduğu şekliyle ş*aman* denilmektedir. Şamanlar ruhlar tarafından bu vazife için mimlenirler, sonra mimlenen aday ıstıraplı bir hastalık evresi yaşar. Bu süreçte aday yükleneceği ağır vazife için ruhların eğitimine tabi tutulur. Eğitim bitince ruhlardan Şamanlık beratı alır ve Şamanlık ayinleri yapmaya başlar. Ayinler yapmaya başlayan şamanın duçar olduğu psikolojik rahatsızlıkları geçer. Şaman ruhlardan davul edinme ve kostüm sahibi olma izni alır. Davul dâhil olmak üzere bütün Şamanlık nesneleri ruhların talimatına göre hazırlanmak zorundadır. Bu nesnelerin hazırlanması şamanın şahsi işi olmayıp mensubu olduğu boyun içtimai eylemidir, binaenaleyh bütün boy mensupları bu nesnelerin hazırlanmasına ve akabindeki seremonilere katılırlar. Şamanlar taşıdıkları misyona uygun olarak hastalıkları sağaltır, gaipten haber verir, insanlarla tanrı-ruhlar arasında iletişimi sağlar ve aracılık yaparlar. Altay şamanları sahip oldukları davul sayısı ve kendisine tayin edilen son davulu ile Şamanlık yapacağı sürenin nihayete ermesiyle yaşamının da sona ereceğine inanırlar. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Altay Şamanlığı, ruhlardan aldıkları Şamanlık bağışı, davul edinme ve canlandırma seremonisi ve şaman kostümleriyle ilgili noktalara açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Altaylılar

Çarlık Rusya'sı ve akabinde Sovyetler Birliği devlet politikaları Altay'ın Türk dilli halklarını mümkün mertebe küçük gruplara ayrıştırarak birlik olmalarını

[1] Halkbilimci, araştırmacı, çevirmen; atilla_bagci@hotmail.com

UYGUR TÜRKLERİNDE ŞAMANLIK VE ŞAMAN DUASI

Prof. Dr. Alimcan İNAYET[1]

Uygurlar çok engin dinsel tecrübeye sahip Türk boylarından birisidir. Tarihi boyunca Gök Tanrı, Şamanlık, Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık (Nesturilik) ve İslam gibi hem ulusal hem de evrensel semavî dinlere inanmışlardır. Bu dinler kendilerine has inanç, düşünce ve değerler sistematiği, evren tasavvuru, dünyayı anlama ve açıklama modelleriyle Türk'ün ruh ve zihin dünyasında derin etki ve izler bırakmış, maddi ve manevi kültür dünyasının, ayrıca millî ve kültürel kimliğinin inşasında büyük rol oynamıştır. Bunlardan özellikle Şamanlık kendine özgü dinamik yapısı, adaptasyon ve yeni terkip kabiliyetiyle, İslamiyet'ten sonra da toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısının bir parçası olarak varlığını çeşitli biçim ve içeriklerle sürdürmüştür. Günümüzde Uygur toplumunda Şamanlık kişilerin geleceği önceden bilme arzuları, kayıp eşyaları bulma isteği, modern tıbbin çaresiz kaldığı hastalıkların tedavisi ve bireysel ilişkiler noktasında işlevselliğini korumaktadır. Uygur Türkleri arasında "perihon", "dahan", "bahşı" diye adlandırılan kişiler eskiden "şaman", "kaman", "kam" isimleriyle bilinen geleneksel şaman tipinin ardıllarıdır. Bu kişilerle temsil edilen Şamanlık inanç sistemi ve geleneğinin günümüz Uygur toplumundaki görünümleri, biçimleri, içerikleri, işlevleri ve yaygınlığı ile ilgili Dilmurat Ömer, Abdukerim Rahman, Abdurehim Hebibulla, Adil Gappar Karizi, Rahman Abdurehim, Abdubesir Şükrü, Enver Semet Korgan, Dilmurat Mehmut ve Ablimit Ömer Bilge gibi Uygur bilim adamlarının çok özgün ve değerli çalışmaları bulunmaktadır.

Yeni Uygur Türkçesinin açıklamalı sözlüğünde "bahşı" sözcüğü şöyle izah edilmiştir: "Bahşı I; 1) Dua okuyup üfürerek hasta tedavi eden kişi. 2) Tuğ bağlayıp cin oynatan kişi, perihon."[2] "Bahşı II. Kartal, atmaca, doğan gibi kuş-

---

[1] Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyesi, E-posta: alimcan. inayet@ege.edu.tr

[2] UTİL, *Uyğur Tilining İzahlık Lugıtı,* Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi 1999, 103.

TÜRK ŞAMANLIĞININ SÜREKLİLİĞİ

Prof. Dr. Durmuş ARIK[1]

Giriş

Genel olarak Şamanlık, bir dinden ziyade merkezinde şamanın yer aldığı, kendine özgü inanç ve ritüelleriyle farklı formları bulunan *esrime*ye/*vecd*e dayalı bir yöntemdir. Ancak Şamanlık bundan ibaret de değildir. Sağaltma, fala bakma, bazı kurban törenlerinin yönetimi, ruh yönetimi ya da başka bir ifadeyle ölülerin ruhlarının öbür dünyaya geçirilmesi, öykü anlatımı, şair-şarkıcılık şamanların en belirgin özellikleri arasında sayılır.[2]

Mircea Eliade, dinler tarihi ve etnoloji alanında benzer işlevi olan herkese şaman denilmesinin yanlış olacağını, şaman ve Şamanizm kavramlarının sınırlandırılması gerektiğini vurgular. Çünkü ona göre şaman kavramı ile her türlü sihirbaz, büyücü ve otacı ya da her vecde gelen kastedilirse yanlış anlamalar ve hatalı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Zaten sihir ve büyücülükle ilgilenenler için sihirbaz ve büyücü kavramları vardır. Şaman olarak nitelenen kamlar, sihrî veya hastalıkları iyileştirici işlevleri yanında esas olarak ruhgüderdirler *(psychopomp)*.[3] Bununla birlikte Eliade; "Elbette şaman da aslında bir sihirbaz ve otacıdır, olağanüstü hâller gösterdiğine inanılır; ayrıca mistik ve ozan da olabilir," demek suretiyle kavramın geniş içeriğine vurgu yapmaktadır. Ancak ona göre Şamanizm kavramını dar ve belirgin anlamda kullanmak önemlidir. Sihre ve sihirbazlara dünyanın her yerinde rastlanır, oysa Şamanlık ateşe egemen olma, sihirli uçuş gibi özel bir uzmanlık durumu gösterir. Bu nedenle şamanın öteki nitelikleri arasında bir de sihirbazlık olsa da her sihirbaz ulu orta şaman diye nitelenemez. Şamanın gerçekleştirdiği sağaltımlar için de benzer bir durum söz konusudur. Her otacı sağaltıcıdır, ama şaman bu işte kendine özgü bir yöntem kullanır. Şamanın uyguladığı esrime teknikleri, dinler tarihi ve etnolojide karşımıza çıkan bütün esrime çeşitlerini kapsamaz. Dolayısıyla

---

[1] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, durmus.arik@ankara.edu.tr

[2] Mihály Hoppál, *Avrasya'da Şamanlar*, çev. B. Bayram, H.Ş.Ç. Çapraz, YKY, İstanbul, 2012, 33.

[3] Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge, Ankara 1999, 21-22.

İSLAMİ VE/VEYA İSLAMLAŞAN ŞAMANLIK KURUMU

Prof. Dr. Fuzuli BAYAT[1]

Giriş

Şaman kültürü ve mitolojisi, dünya ağacı veya dünya dağı, gök, yer ve yeraltı dünyası katmanları ve tüm bunları bir araya getiren şaman dünya görüşü ile Türk Müslüman halkın inanç benzerliklerinin var olması veya olmaması kaçınılmaz olsa da birçok ontolojik konular sadece benzerlik, etkileşim teorisiyle izah edilemez. Her benzerliği ayniyet adı altında öğrenmek, resmî Arap İslamı'na uymayan, uyum göstermeyen dinî örfü, geleneği de Şamanlık addetmek doğru ve bilimsel bir yaklaşım değildir. Burada Şamanist kültürle İslami kültürün ontolojisine bakmamız, benzerliğin gelişigüzel bir bulgu olmaktan ziyade bir millî varlık meselesi olduğuna ağırlık vermemiz lazımdır. Şamanla dede, işan, şeyh, seyit; evliya kültü ile atalar kültü; bazı geleneksel uygulamalar (mum yakma, tahtaya vurma, nazar, mezar taşları, ağaçlara çaput bağlamak, kırmızı renk, kırk sayısı, ölü aşı vs.) topyekûn Şamanlık olarak adlandırılamaz.

Hem Orta Asya ve Kafkasya Türklerinde hem de Anadolu'da İslami olmayan ve Şamanist kümelenmesi içinde değerlendirilen eski inançların bir çoğunun sıradan çıkarıldığı, birçoğunun Müslümanlık içinde eridiği bilinmektedir. Kafkasya ve Orta Asya, Sovyet rejimi döneminde ateist propagandanın baskıları ve hücumları sonucunda hem İslami hem de İslam dışı geleneklere, inançlara karşı savaşın başlatılması da öngörülen sonuçlara ulaşmamıştır. Anadolu'da öncesi koyu bir Sünni geleneği içinde, sonrası da cemaat yapılanması içinde bidat adı altında eski gelenekleri yok etme girişimleri başlatılsa da sonuç olumsuz olarak kaldı. Bunu sağlayan başlıca güç, İslam öncesi inançların Türklerin dinî yaşamında önemli bir şeklide boy göstermesidir. Halk yaşamı ve gelenekleriyle daha yakından ilişkili olan İslam öncesi Şamanik kalıntılar,

[1] AMEA Folklor Enstitüsü bölüm başkanı, fuzulibayat58@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0811-5852

ANADOLU'DA ŞAMANİZM KÖKENLİ RİTÜELLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU[1]

Giriş: Kavramlar Üzerine

Ritüel, belirli bir toplum ya da kültürde, belirli bir amaç için gerçekleştirilen geleneksel, sembolik ve tekrarlayan davranışlardan oluşan karmaşık bir dizi kalıplaşmış uygulamalardır. Bunlar, genellikle dinî, kültürel ya da sosyal amaçlar için yapılır ve belli bir sıra, şekil ve zaman dilimi içerisinde icra edilir. Ritüeller, belirli bir toplumun kültürel kimliğinin bir parçasıdır; toplumsal ilişkileri, inanç sistemlerini, törenleri ve geçmişteki olayları yansıtır. Ayrıca, insanların kendilerini bir bütün olarak hissetmelerine, toplumda bir araya gelmelerine ve birlikte hareket etmelerine yardımcı olur. Dahası dinsel ve kültürel ritüeller, insanların inançlarını, anlamlandırma sistemlerini ve değerlerini yansıtan önemli birer semboldür.

Marshall, sık sık tekrarlanan bir davranış modeli olarak tanımladığı ritüeli, uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabildiği bir olgu olarak tanımlar ve ritüeli dinî ve seküler olmak üzere iki grup şeklinde tasnif eder.[2] Rappaport ise, dinin ritüelin konu malzemesi olmadığını ileri sürerek ritüelin birbiriyle ilişkili az çok sabitleştirilmiş kişiliklerin ya da özelliklerin bir bütünü, bir kalıp ya da şekil olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.[3] Durkheim ise, ritüelleri toplumun kendini ifade etme ve bir arada tutma yolları olarak tanımlamıştır. Ona göre ritüeller, toplumun bireylerini bir araya getiren ve ortak değerlerin, normların ve inançların ifadesini sağlayan sosyal etkinliklerdir. Ritüel, toplumun ortak hedeflere ulaşmasına yardımcı olurken,

---

[1] Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale/Türkiye. E-posta: mehmetaliyolcu@comu. edu.tr. ORCID: 0000-0001-7688 -287X.

[2] Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat, Ankara, 1999, 623.

[3] Roy A. Papparort, "Ritüel," çev. Kürşat Korkmaz, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, haz. Gülin Öğüt Eker ve öte. Millî Folklor, Ankara, 2003, 396.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE SU METAVERSE'Ü VE METAETİKVERSE

Dr. Sacide Fikret ÇOBANOĞLU[1]

Giriş

İnsan, düşünme yetisine sahip bir varlık olarak diğer canlı türlerinden ayrılır. Var olduğu andan itibaren öğrenme, öğrendiğini geliştirebilme, analiz, sentez yapabilme gibi aklın ona bahşettiği farklı özellikler sayesinde hayatta kalmış, soyunu devam ettirmiş, evrimleşerek, gelişerek günümüz dünyasının teknoloji düzeyini yakalamıştır. İnsan, farklı aşamalardan geçerek katettiği bu uzun tarihî yolculuğun erken dönemlerinde bulunduğu evrene, yaşadığı dünyaya ve sürdürdüğü hayata bir anlam verebilmek amacıyla öncelikle nesnelere isim vermeye sonra bunları tasnif etmeye çalışmış ardından da tasnif ettiği her şeye bir anlam yüklemiştir. Şu anki bilimsel bilgilerimiz ve bulgularımız doğrultusunda, bir anlam arayışı içinde olmak, hayata anlam yükleme çabası sergilemek gibi eşyanın tabiatı olarak adlandırabileceğimiz bu eylemler, evrendeki canlı türleri içinde sadece insana mahsus eylemlerdir. Düşünen bir varlık olan insan, neden ve nasıl sorularıyla hayatı algılamaya çalışmış ve bulgularını anlatılar yoluyla nesilden nesile aktarmıştır. Bu anlatılar, ilkel dönemde kutsal sayılmış ve yaşamın devamlılığı için bir gereklilik olarak nitelendirilmiştir.

İnsanın hayata, dünyaya ve evrene anlam vermek ve ulaştığı bilgileri, edindiği tecrübeleri gelecek nesillere aktarmak çabasıyla ortaya koyduğu bu anlatılara *mit* adı verilmektedir. İlkel toplumlarda *gerçek hikâye* anlamını taşımakta olan mit; *olay, fable, fiction* karşılığı olarak kullanılmakta hatta bu anlamın daha da ötesinde *sahip olunan kutsal, çok değerli olan* anlamını da içermektedir. [2] Erken dönemlerde toplumların ilkel inançlarını, kutsal geleneklerini ifade eden örnek modeller olarak tasarlanan mitler, günümüzde mitoloji bilim dalının araştırma alanıdır. Mitoloji sayesinde, bütün toplumlarda ortaklık gösteren kültürel değerlerle husule getirilmiş insanlığa ait bütün; efsaneler, masallar, mitik an-

[1] Akademisyen, yazar, sacidecobanoglu01@gmail.com

[2] Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*, A.Ü. Fen-Edb. Fak. Yayınları, Erzurum, 1990, 47.

MASALLARA YANSIYAN TÜRK ŞAMANLIĞI

Prof. Dr. Kadriye TÜRKAN[1]

Giriş

Folklorun, eski din ve inanç sistemleriyle olan yakın teması hemen bütün folklor ürünlerine yansır. Özelikle masal, destan ve halk hikâyesi gibi anlatmaya dayalı türler, ortaya çıkış ve gelişim çizgilerinin yanında hacimleri, işledikleri temaların uygunluğu ile eski din ve inanç sistemlerinden ziyadesiyle etkilenir; onlara ait motifleri, daha çabuk bünyelerine alır ve uzun süre muhafaza ederler.

Söz vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan ve anlatmaya dayalı türlerin en yaygınlarından biri olan masal, P. Naili Boratav tarafından "Nesirle söylenmiş dinlik ve büyülük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatıdır"[2] diye açıklanır. Tanım akla beraberinde masal, tamamen hayal ürünü bir tür müdür? Sorusunu da getirir. Max Lüthi, "Halk Masallarında Yüzeysellik" adını taşıyan makalesinde bunu destekler biçimde "Halk masalları, sadece olağanüstü dünyayı günlük dünyadan ayıran derinlik boyutundan yoksundur. Masalın karakterleri esası olmayan, iç dünyası ve çevreleri olmayan şahsiyetlerdir; geçmiş ve gelecekle herhangi bir ilişkisi yoktur"[3] demektedir. Lüthi'nin masal karakterleri için sarf ettiği "geçmişle ilişkisi olmayan yüzeysel karakterler"dir tespiti, ilk anda doğru gibi görünse de masal kahramanının kendi geçmişiyle olmasa da onu üreten kültürün geçmişiyle bağlantısı yadsınamayacak kadar gerçektir. Masalı ve dolayısıyla masal kahramanını yaratan kültür, onu kendi geçmişi, gelenek-görenek, inanç ve âdetleri ile ilişkilendirerek yaratmakta ve yön vermektedir.

---

[1] Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ktturkan@gmail.com

[2] P. Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek, İstanbul, 1999, 75.

[3] Max Lüthi (1996), "Halk Masallarında Yüzeysellik" çev. Gülay Mirzaoğlu, *Millî Folklor*, s. 29-30, 1996, 81.

BATI TÜRKLÜĞÜNÜN STRATEJİK KONUMU İTİBARIYLA ŞAMANİZM VE YİN-YANG İNANCI

Dr. Yaşar KALAFAT[1]

Giriş

Batı Türklüğü olarak da tanımlanan Anadolu ve yakın çevresi, bir başka ifadeyle hinterlandı ile misak-ı millîde belirlenen Türk yurdu; Haydat, (üç deniz arasında hayalî büyük Ermenistan), Vadedilmiş Topraklar olarak tanımlanan Fırat-Dicle ve Nil arası olarak Tevrat'a dayandırılan coğrafya; Megola İdea olarak tanımlanan Yunanistan'ın hayalî olan batı Anadolu ve Karadeniz bölgesi, Veraset İdeolojisi'ne göre Ege Denizi ve hatta Batı Trakya'yı da kapsayan Büyük Pers Yurdu iddiası Türklerin vatanı olmuştur. Keza Suriye'nin Baas Stratejisine göre de Güneydoğu Anadolu, Suriye'nin Şam eyaletinin sınırları kapsamındadır. Türkler, Altay, Türkistan toplumudurlar. Nitekim bugün yaşamakta oldukları Anadolu ve yakın coğrafyası halk inançları kültüründe mitolojik derinlikleri yoktur. Mitolojik kök hücrelerini, göçüp geldikleri coğrafyalardan hareketle anlatmaktadırlar.

Batı Türklüğü şüphesiz bugünkü Anadolu ve yakın çevresi sınırlarıyla belirlenmiş olamaz. Batıda Bakanları, kuzey-doğuda uzantıları ile Azerbaycan'ı ve güney Mezopotamya'yı da büyük ölçüde kapsamaktadır. Batı Türklüğü için ileri sürülen yapay iddialara karşı yapılan gerçekçi açıklamalar; "Halk kültürünün tarihî kaynakları, yaşayan halk kültüründedir. Kültürle göç gerçeği, buna şahitlik yapabilmektedir" şeklinde olmakta, ilgili alanda yapılan çalışmalarla gerçek gün ışığına çıkarılmaktadır. İnançla göçün izahında kült oluşturmuş bir kısım kültür verileri ele alınmakta, bu kültür kodlarının, batı ve doğu Türklüğünde kültür-akrabalık bağları olabileceklerine işaret edilmiştir. Mesela, ayna veya elma etrafında oluşan ayna ve elma kültünden, Türkistan ve Türkiye halk kültürlerinin aynı kodda buluştukları sonucuna varılabilmiş, bu tespitlerden hareketle, kültür akrabalığı ve giderek kültürle göç sonucuna varılabilmiştir. Nesneler etrafında oluşan bulgulardan hareketle kurulabilen

[1] Halkbilimi Araştırmaları Kültür ve Strateji Merkezi, Ankara, yasarkalafat@gmail.com